

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Rechtvaardigeoorlogsdenken: principes en praktijk

Traditioneel bestaat het rechtvaardigeoorlogsdenken uit zes principes onder het ius ad bellum: rechtvaardige zaak, legitiem gezag, juiste intentie, proportionaliteit, een redelijke kans op succes en de oorlog als een ultiem middel. Het ius in bello bestaat uit slechts twee principes: het proportionaliteitsbeginsel en het non-combattantenbeginsel. Er zijn voortdurend pogingen de traditie aan veranderende omstandigheden aan te passen, zoals de discussie rond de omstreden supreme emergency exemption laat zien.

door Wim Smit

Aalmoezenier van de Koninklijke Militaire School te Brussel en lid van het Centrum voor theologie en Militaire Ethiek, verbonden aan het Bisdom bij de Belgische krijgsmacht.

IN CONFRONTATIE MET HET TERRORISME wordt door sommigen getwijfeld aan de zinvolheid van het rechtvaardigeoorlogsdenken voor de hedendaagse context. Deze twijfel lijkt een mijlpaal te zijn in een eeuwenoude traditie, maar niets is minder waar. Het is immers niet de eerste keer dat het rechtvaardigeoorlogsdenken bevestigd wordt en zelfs onder druk komt te staan. Reeds verschillende keren is dat in de geschiedenis van zijn ontwikkeling het geval geweest. De laatste keer was dat in de tweede helft van de twintigste eeuw, bij de opkomst en inzet van steeds destructievere militaire middelen, in het bijzonder nucleaire wapens.¹ De internationale dreiging van het terrorisme is nu dus veeleer een nieuwe fase van bevestiging en kritiek dan een unicum.

Ondanks die steeds luider klinkende kritische stemmen is het maar zeer de vraag of de huidige invraagstelling van het rechtvaardigeoorlogsdenken terecht is. Het feit dat de traditie zich enkel richt op natie-natieconflicten, betekent nog niet dat ze in de huidige situatie achterhaald of

gedateerd is. Enerzijds zijn er nog voldoende internationale conflicten aan de gang waarbij naties het tegen elkaar opnemen en waarbij het rechtvaar-

Het feit dat de traditie zich enkel richt op natie-natieconflicten betekent nog niet dat ze in de huidige situatie achterhaald of gedateerd is

digeoorlogsdenken een leidraad of beoordelingsmeter kan zijn. Anderzijds blijven ook in de strijd van militairen tegen terroristen bepaalde principes van de rechtvaardigeoorlogstraditie van belang. Heel wat van die principes zijn in geen geval betekenisloos geworden. Het is bijgevolg belangrijk om te zoeken naar een aangepast moreel interpretatiekader voor de strijd

tegen het internationale terrorisme van vandaag.

In dit artikel wil ik beknopt ingaan op de principes van het rechtvaardigeoorlogsdenken. Ik laat daarbij de groei en de evolutie van de traditie links liggen om voldoende te kunnen ingaan op de betekenis en complexiteit ervan.

RECHTVAARDIGE OORLOG: PRINCIPES

Het rechtvaardigeoorlogsdenken is een normatieve ethische theorie die bestaat uit principes waaraan voldaan moet worden alvorens ten oorlog te trekken (*ius ad bellum*) en principes die in acht genomen dienen te worden wanneer uiteindelijk ten oorlog wordt getrokken (*ius in bello*). In tegenstelling tot wat soms gedacht of beweerd wordt in pacifistische kringen, is de rechtvaardigeoorlogstraditie geen denken dat oorlog makkelijker mogelijk maakt of zelfs tot oorlogsvoering verleidt. Integendeel, het rechtvaardigeoorlogsdenken ziet, net als het pacifisme, oorlog traditioneel als een zonde, maar het erkent – en dit dan weer in tegenstelling tot de meeste pacifistische strekkingen – dat de mogelijkheid bestaat dat er geen ander alternatief meer overblijft dan naar de wapens te grijpen om opnieuw vrede tot stand te brengen.

Traditioneel bestaat het rechtvaardigeoorlogsdenken uit zes principes onder het *ius ad bellum*: rechtvaardige zaak, legitiem gezag, juiste intentie, proportionaliteit, een redelijke kans op succes en de oorlog als een ultiem middel. Het *ius in bello* bestaat uit slechts twee principes: het proportionaliteitsbeginsel en het non-combattantenbeginsel. Soms, zoals in het klassieke voorbeeld van de Tweede Wereldoorlog, werd zozeer gefocust op het *ius ad bellum* dat bij de beschouwingen (ook nadien) het *ius in bello* werd verwaarloosd. Het mag echter duidelijk zijn dat beide fundamenteel

onderdeel vormen van de rechtvaardigeoorlogstraditie. Wanneer aan een van beide principes niet wordt voldaan, kan niet gesproken worden van een rechtvaardige oorlog. Het is dus niet zo dat een oorlog volgens de traditie ook rechtvaardig genoemd kan worden wanneer niet aan alle principes is voldaan. Dat sluit discussie niet uit, maar biedt wel een referentiekader.

HET IUS AD BELLUM

In deze paragraaf willen we ons toespitsen op de klassieke zes principes waaraan volgens de rechtvaardigeoorlogstraditie voldaan dient te worden om te kunnen spreken van een gerechtvaardigd ten oorlog trekken.

1 *Rechtvaardige zaak*

Traditioneel zijn er drie gronden om te kunnen spreken van een ‘rechtvaardige zaak’: om rechtvaardigheid te bekomen na een offensief, om eigendom terug te nemen die werd gestolen en om een gewapende aanval te weerstaan die aan de gang is. Maar enkel het laatste, namelijk de verdediging tegen een offensief, wordt in het moderne rechtvaardigeoorlogsdenken nog aanvaard als rechtvaardige zaak.²

2 *Legitiem gezag*

Per definitie is een oorlog een gewapend conflict tussen naties. En binnen deze naties heeft enkel de legitieme autoriteit het recht om te beslissen militaire middelen in te zetten om een bepaalde onrechtvaardigheid teniet te doen, zij het enkel als dit het gemeenschappelijke goed dient. Onder meer omwille van dit laatste worden bendes, terroristische groeperingen en guerrillagroepen niet gezien als *legitiem* gemachtigd om de gewapende strijd aan te gaan.

Wie het ‘legitieme gezag’ vertegenwoordigt, is niet altijd duidelijk, vooral in tijden van revoluties, waar het precies de vraag is wie zich de legitieme autoriteit mag noemen. De visie van de Kerk op deze problematiek is in ieder geval ‘dat de politieke autoriteit haar legitimiteit verliest wanneer zij op erge en aanhoudende wijze de rechtvaardigheid en de mensenrechten geweld aandoet’. Het is in deze zin betekenisvol dat Christian Mellon niet zozeer over een ‘legitieme autoriteit’ spreekt, maar meereisend over een ‘competente autoriteit’.³

Dit principe behoort tot de oudste traditie van het rechtvaardigeoorlogsdenken. Douglas Lackey wijst er terecht op dat het misschien een archaisch principe lijkt, maar dat het ons in staat stelt om oproer of opstanden te onderscheiden van oorlogen, en officieren van rovers.⁴ Hoewel de term ‘legitieme autoriteit’ nooit is aangepast of veranderd

doorheen de geschiedenis van het rechtvaardigeoorlogsdenken, is de realiteit vandaag de dag nog heel wat complexer dan die van vroeger, en is het duidelijk dat dit principe lang niet zo helder en eenduidig is als men op het eerste gezicht zou vermoeden. Meer dan ooit is het noodzakelijk om legitieme autoriteit te kunnen onderscheiden van zelfverklaarde, niet-legitieme autoriteit. Enerzijds staan staten tegenover terroristen die zich beroepen op een van God gegeven legitimiteit. Anderzijds wordt de onduidelijkheid ook verder in stand gehouden door een (bewust) verkeerd gebruik van termen als ‘oorlog tegen het terrorisme’ (*war on terrorism*). Misschien kan nochtans de strijd tegen het terrorisme gerechtvaardigd zijn, een oorlog in de zin zoals bedoeld binnen het rechtvaardigeoorlogsdenken (strijd tussen natiestaten) is hij in geen geval.

Thomas van Aquino worstelde eveneens reeds met de autoriteitsvraag in zijn *Summa Theologiae*. Hij stelde dat tirannieke besturen, die enkel maar gericht zijn op het eigenbelang, onrechtvaardig zijn omdat ze in strijd zijn met het gemeenschappelijk goed. Indien er sprake is van zo’n bestuur is het niet enkel toegelaten dit in vraag te stellen, maar ook om het ‘te verstoren’.⁵ Pas later, toen in de westerse wereld staten en staatsbestuur belangrijker en dominanter werden, verloren bendes, clans en andere locale sociale structuren hun suprematie, en als gevolg uiteindelijk ook hun aanspraak op het voeren van rechtvaardige oorlogen.⁶ Toch kan men ook vandaag de dag nog steeds vaststellen dat in sommige landen de vraag naar het ‘legitieme gezag’ niet zo eenvoudig te beantwoorden is.

3 *Juiste intentie*

In wezen komt het er bij dit principe op aan dat de intentie van het voeren van een oorlog moet zijn om een kwaad ongedaan te maken en dat de oorlog gericht moet zijn op het opnieuw stichten van vrede. Precies omwille daarvan zullen barbarij (bijvoorbeeld verminking en verkrachting), doelloze vernietigingen, plunderingen, enzovoort erop wijzen dat de intentie van de oorlogvoerende niet ‘juist’ of oprecht is.

4 *Proportionaliteit*

Het proportionaliteitsprincipe houdt in dat het goede dat beoogd of bereikt wordt door de tegenreactie met militaire middelen op z’n minst gelijk aan en liefst groter is dan het kwaad dat werd of wordt aangericht door de agressie van de vijand. Dit principe wil dus behoeden voor de inzet van militairen omwille van triviale redenen en stelt dat de wapens die worden ingezet in verhouding moeten zijn met de omvang en het belang van het conflict.

5 *Een redelijke kans op succes*

Oorlogen tegen beter weten in, dat wil zeggen oorlogen die gevoerd worden tegen een duidelijke overmacht, worden in de rechtvaardigeoorlogstraditie niet geaccepteerd. Het is een criterium dat voortvloeit uit ‘de morele ban op zelfmoord en het fundamentele principe dat politieke leiders de behoeders zijn van het welzijn van een natie en het leven van elke burger’.⁷ Blinde oorlogen die er enkel op gericht zijn de vijand, tegen welke (menselijke) prijs dan ook, een slag toe te brengen — zelfs wanneer dit gebeurt uit een daad van zelfverdediging — zijn onaanvaardbaar.

6 *Oorlog als een ultiem middel*

Dat de oorlog een ultiem redmiddel moet zijn, betekent dat alle vreedzame middelen dienen uitgeput te zijn alvorens de wapens worden ingezet. Aangezien bij dit principe sprake is van een strikte noodzakelijkheid om een oorlog te kunnen ‘rechtvaardigen’ of legitimeren, is

De preventieve oorlogsvoering wordt in het rechtvaardigeoorlogsdenken niet geaccepteerd, de pre-emptieve oorlogsvoering daarentegen wel

bijvoorbeeld binnen de grenzen van het klassieke rechtvaardigeoorlogsdenken de *preventieve* oorlogsvoering (of het voeren van oorlog om zich te beschermen tegen mogelijke agressie *in de toekomst* — hetgeen dus niets te maken heeft met de *onmiddellijke* bedreiging van de grenzen) onaanvaardbaar. De zogenaamde *pre-emptieve* oorlogsvoering (of het militair reageren op

manifeste tekenen van agressie of acute dreiging met agressie) daarentegen wordt in het rechtvaardigeoorlogsdenken wel geaccepteerd.

HET IUS IN BELLO

Omdat binnen het rechtvaardigeoorlogsdenken, ondanks de strikt na te leven principes, de mogelijkheid op een gewapende strijd openblijft, is ook voorzien in regels die de oorlog zelf aan banden willen leggen. De *ius-in-bello* principes vormen als het ware een verbod op de totale, niets ontziende oorlog. Ze willen een beschermend schild vormen voor zowel militairen als non-combattanten.

1 *Proportionaliteit*

Deze notie hangt nauw samen met dezelfde notie in het *ius ad bellum*; het gaat in essentie om hetzelfde principe, maar met z'n eigen bijzon-

derheid. Het heeft dus te maken met wat aanvaardbaar is in het gebruik van militaire middelen ten opzichte van de middelen die door de vijand worden ingezet. Of anders uitgedrukt: de ingezette wapens moeten in verhouding zijn tot het te bereiken doel. Proportionaliteit binnen het *ius in bello* — en daarin verschilt het van de *ius-ad-bellum* invulling van het principe — slaat bovendien op de inzet van wapens die niet discrimineren (atoombom, gifgas, uithongering, enzovoort); volgens dit principe zijn deze wapens verboden. Het is er dus op gericht om de vernietiging en het aantal slachtoffers zo minimaal mogelijk te houden.

2 *Discriminatie*

Het discriminatie- of non-combattantenbeginsel houdt in dat de ongewapende burgerbevolking geen doelwit mag zijn in een oorlog. Gevechten dienen gevoerd te worden tussen soldaten onderling. Dat lijkt een eenvoudig toepasbaar principe, maar wie het wat verder doortrekt naar de realiteit, ziet dat het minder scherp is dan men op het eerste gezicht zou denken. Wat bijvoorbeeld met burgers die werken in een wapenfabriek? De wapenfabriek op zich is een rechtmatig doelwit in een oorlog; zij kan dus worden gezien als een legitiem doel en gebombardeerd worden. Aan de andere kant zijn burgers geen rechtmatig doelwit. Zij staan onder de strikte bescherming van het non-combattantenbeginsel. De meeste rechtvaardig oorlogsdenkers zijn het er over eens dat een wapenfabriek, ook als daar burgers aan het werk zijn, een legitiem doelwit is en blijft. De burgers werken mee aan het onderhouden van de oorlogsindustrie en het aan de gang houden van het gewapend treffen. Vandaar dat zij niet langer onder de bescherming van dit *ius-in-bello*-principe staan. Niettemin wordt met dit voorbeeld meteen een spanning duidelijk.

Het lijkt voor de meeste mensen een evidentie dat burgers in het oorlogsrecht een uitzonderlijke bescherming toekomt. Toch heeft de moderne oorlogsvoering de burger minder immuun gemaakt voor het krijgsgeweld dan hij voorheen was. Niet zelden vallen onschuldige burgerslachtoffers bij bombardementen die nochtans uitdrukkelijk gericht zijn op militaire installaties. Vandaar dat in het meer recente rechtvaardig oorlogsdenken een onderscheid wordt gemaakt tussen het direct en het indirect doden van burgers. Met andere woorden, burgerslachtoffers zijn te rechtvaardigen, zij het enkel wanneer hun dood niet het doel of een van de doelen van bijvoorbeeld het bombardement was. Precies omdat je op voorhand weet dat hij non-discriminatoir is, is de inzet van nucleaire wapens dan ook moreel onverantwoord, en volgens het rechtvaardig oorlogsdenken niet aanvaardbaar.

Volgens Michael Walzer⁸ ligt de kwetsbaarheid van dit principe precies daar waar het gekoppeld is aan een ‘goede intentie’ (of zie ook: ‘daad met dubbel gevolg’ – *supra*). Het cynische antwoord dat immers vaak wordt gegeven op de koppeling tussen beide principes is: ‘Welk verschil maakt het uit of het doden intentioneel is of niet?’ De ware intentie is immers moeilijk na te gaan met objectieve maatstaven, niet in de laatste plaats omdat de beslissingen vaak door enkelingen en achter gesloten deuren worden genomen. Vaak is precies daardoor door historici pas lange tijd na datum de ware intentie bloot te leggen, zodat het moeilijk is om de intentie op het moment zelf goed in te schatten. Bovendien is het de cynische waarheid dat het naar subjectief aanvoelen voor de slachtoffers en hun familie weinig uitmaakt of ze primair doel van een aanval waren of niet, als de resultaten dood en verminking zijn. Niettemin blijft dit principe belangrijk, omdat het militairen erop wijst dat oorlog in de eerste plaats een strijd tussen legers moet zijn, en dat dus met voorzichtigheid omgegaan moet worden met militaire middelen. De schade onder burgers dient tot het minimum beperkt te blijven. Aan de andere kant past enige nuance doordat men zich bij aanvallen met burgerslachtoffers steeds de vraag moet durven stellen hoe deze burgers in de vuurlijn zijn terechtgekomen.

RECHTVAARDIGE OORLOG: DE PRAKTIJK

De beknopte toelichting van de rechtvaardigeoorlogsprincipes doet recht aan een verklaring van de inhoud, maar gaat wat betreft de complexiteit van de principes in een reële situatie nogal kort door de bocht. Getuige hiervan is bijvoorbeeld de omstreden *supreme emergency exemption* die Michael Walzer toevoegde aan de notie proportionaliteit binnen het *ius ad bellum*. We willen deze omstreden aanvulling hieronder exemplarisch nog even kort toelichten – ook omwille van haar belang in de recente militaire geschiedenis.

Zowel in zijn boek *Just and Unjust Wars* als in *Arguing About War*⁹ verdedigt Michael Walzer het zogenaamde *back-to-the-wall* argument. Walzer is niet de ‘uitvinder’ van deze term, hij leent hem bij Winston Churchill. Churchill beschreef hiermee de Britse situatie in 1939, waarmee hij wou aangeven dat als gevolg van de constante dreiging de angst van de bevolking de ‘gewone angst’ oversteeg.

De *supreme emergency* heeft twee essentiële en noodzakelijke criteria: 1) de dreiging is ernstig en 2) ze is nabij. Walzer voegt daar nog aan toe dat er fundamentele waarden op het spel moeten staan en dat de overwinning van de ene partij per definitie een menselijke ramp voor de andere bete-

kent. Voor Walzer betreft het een keuze voor een wereld waarin mensen soms worden vermoord en tégen een wereld van ondraaglijke slavernij of massamoord.¹⁰ Alleen in deze zeldzame momenten is de verdediging met alle middelen — en enkel in laatste instantie, wanneer geen enkele andere optie nog een kans maakt om het kwaad te vermijden of te stoppen — volgens dit principe moreel verantwoord.

Walzer werd later gevolgd door de filosoof John Rawls, die in *The Law of Peoples*¹¹ Walzers visie overnam en kaderde binnen de algemene principes van zijn socialecontracttheorie. Rawls' inzicht in verband met de *supreme emergency* staat op gespannen voet met het meer traditionele rechtvaardigeoorlogsdenken dat hij in *A Theory of Justice*¹² ontwikkelt. Daarin schrijft hij dat het doel van een oorlog het bereiken van een rechtvaardige vrede moet zijn, en dat daarom geen militaire middelen mogen worden ingezet die de mogelijkheid om te komen tot vrede ondermijnen en de veiligheid van onszelf en de mensheid in gevaar brengen. Het is niet helemaal duidelijk hoe Rawls zelf dit verzoent met zijn latere ondersteuning van het *supreme-emergency*-argument.

In ieder geval delen beide auteurs ook de mening dat niet lichtzinnig naar deze oplossing mag worden gegrepen. Hun oproep tot behoedzaamheid¹³ — die we ook terugvinden bij James Turner Johnson¹⁴ — is terecht, en wijst er op zich nog eens uitdrukkelijk op dat de ethiek zich wat deze notie betreft op een *slippery slope*¹⁵ bevindt — een fase waarin het er op z'n minst op lijkt dat het zetten van deze stap enkel maar de verdere aftakeling van de traditionele morele principes kan betekenen. Walzer en Rawls schijnen dat te beseffen en waarschuwen daar ook zelf voor, maar het zet hen er niet toe aan de optie van een *supreme emergency exemption* uit te sluiten.

Zoals waarschijnlijk duidelijk zal zijn na deze uiteenzetting, stelt de problematiek van de *supreme emergency exemption* ons voor een immens dilemma. Hoewel men, met de verschrikkelijke gevolgen van de bombardementen op Dresden of de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki in het achterhoofd, meestal een spontane afkeer voelt van dit principe, stelt het onze gedachten- en gevoelswereld in tweede instantie toch meer op de proef dan we bij de eerste confrontatie hadden kunnen vermoeden. De klassieke voorbeelden die worden aangehaald als het gaat over de *supreme emergency* zijn niet toevallig de overweldigende acties tegen Duitsland en Japan aan het einde van de Tweede Wereldoorlog.

Het probleem met deze notie, vanuit christelijk-theologisch perspectief, is dat ze indruist tegen een van de basisopvattingen die we reeds terugvinden bij Paulus, namelijk dat het niet toelaatbaar is om het goede te bereiken door middel van een kwaad. Men kan zich vanuit dit Paulinisch inzicht de nodige vragen stellen omtrent oorlogsvoering, en zelfs omtrent

de validiteit van de rechtvaardigeoorlogstraditie. De strikte naleving van dit principe leidt immers tot een pacifistische houding waarbij de agressor het al te vaak lijkt te winnen van de aangevallene. Paul Ramsey omzeilt dit probleem door enerzijds het uitdrukkelijke verschil te beklemtonen tussen moorddaden en oorlogsdaden, en anderzijds door te benadrukken dat binnen de oorlogshandelingen niet-discriminerende bombardementen of aanvallen op de burgerbevolking intrinsiek fout zijn.¹⁶ We zullen deze discussie niet verder uitdiepen, maar in ieder geval is het noodzakelijk hier te stellen dat het principe dat je geen kwaad mag doen om goed te bereiken, vragen doet rijzen in verband met de inzet van nucleaire wapens. Daarover laat ook Paul Ramsey geen onduidelijkheid bestaan, voor hem kunnen nucleaire wapens immers nooit iets goeds teweegbrengen en is de inzet ervan dus immoreel.¹⁷

De *supreme-emergency*-overweging druist bijgevolg ook in tegen wat Vaticanum II eerder reeds, in het licht van een mogelijk escalerend nucleair conflict, toelichtte als de visie van de Kerk. 'Elke oorlogshandeling die zonder onderscheid is gericht op de verwoesting van hele steden of grote gebieden met hun inwoners is een misdaad jegens God en de mens zelf die met kracht en zonder aarzelen veroordeeld dient te worden,' is te lezen in *Gaudium et Spes*. 'Het bijzondere gevaar van een oorlog in deze tijd bestaat hierin, dat hij de bezitters van de nieuwste wetenschappelijke wapens als het ware de gelegenheid biedt dergelijke misdaden te begaan en de menselijke wil, via een soort kettingreactie, tot de vreselijkste plannen te drijven.'¹⁸

Zowel de weinig fraaie beelden van de tragische humanitaire gevolgen als het idee van de 'vroegtijdige' vredestichting en het al bij al 'levenssparende' effect van deze acties ontmoeten elkaar bij een post-factum-analyse van de beslissingen die toentertijd zijn genomen. Niemand met een genuanceerd beeld op deze acties heeft een eenvoudige, niet door enige twijfel en zelfs dualisme getekende visie op dit gebeuren en op wat dit ons kan vertellen voor toekomstige militaire inzet. Dat hoeft niet te verwonderen: enerzijds staan er ernstige belangen (het redden van levens en het behoud van een beschaving) op het spel, anderzijds wordt er op aanstootgevende wijze gebroken met zowel het proportionaliteitsbeginsel (onder het *ius ad bellum* evenzeer als onder het *ius in bello*) als het non-combattantenbeginsel. Enkel afgestompte of cynische mensen kan het inroepen van de *supreme emergency* dus ongevoelig laten. Bovendien helt deze visie over naar een extreem in het rechtvaardigeoorlogsdenken dat nauw aansluit bij een politiek-realistische invalshoek. Zoals Adrew Fiala schrijft: 'Zelfs als we aannemen dat pre-emptie of preventie gerechtvaardigd kan worden op consequentialistische gronden, dan nog blijft het epistemologisch een probleem. Gewone burgers hebben geen toegang tot het soort van militaire

inlichtingen dat noodzakelijk is om te beoordelen dat een pre-emptieve of preventieve oorlog gerechtvaardigd zou zijn.¹⁹ Het lijkt er dan ook sterk op dat dit, misschien meer dan wat ook in de optiek van de rechtvaardigeoorlogstraditie, een immer open en onbeslist dilemma zal blijven.

* * *

Deze uitweiding om de complexiteit van het rechtvaardigeoorlogsdenken te illustreren — zij het slechts van één principe —, brengt ons bij een evaluatie van dit concept in de huidige realiteit. Zoals bij de bespreking van de principes van het rechtvaardigeoorlogsdenken vermoedelijk is duidelijk geworden, is de grootste tekortkoming van deze traditie ongetwijfeld de vaagheid waarmee bepaalde principes worden aangegeven. Wanneer men ze overplaatst naar de complexe realiteit van internationale politieke spanningen en militaire conflicten, wordt vaak pas echt duidelijk hoeveel ruimte tot interpretatie of vrije invulling er overblijft. Niettemin bieden de principes wel degelijk een uitstekend uitgangspunt tot morele reflectie, en is het duidelijk dat, zoals bijvoorbeeld in de aanloop naar de oorlog in Irak in het voorjaar van 2003²⁰, de traditie misbruikt wordt als een propagandamiddel waarbij het morele kader (bewust) verkeerdelijk wordt aangewend. Het is dan aan theologen, ethici en juristen om de desbetreffende regering(en) daarop te wijzen en een stem te verlenen aan het ware rechtvaardigeoorlogsdenken.

Andere vragen die in verband met de actualisering van de rechtvaardigeoorlogstraditie opduiken, zijn onder andere: ‘Moet de rechtvaardigeoorlogstraditie niet herzien worden in het licht van de moderne bewapening en de daarmee gepaard gaande grotere kans op burgerslachtoffers?’ en ‘Wie moet de rechtvaardigeoorlogsprincipes hanteren; gelden deze ook voor bijvoorbeeld terroristen, of moet voor de terroristische strijd en de strijd tegen de terroristen een nieuw moreel kader worden uitgewerkt?’

In ieder geval biedt de rechtvaardigeoorlogstraditie een moreel referentiekader voor het politiek en militair handelen tot op vandaag. De geopperde bedenkingen bij dit ethische denkmodel zijn vaak terecht, maar ondermijnen het niet. Daardoor heeft het noch aan geloofwaardigheid noch aan inzetbaarheid bij actuele conflicten ingeboet. Het rechtvaardigeoorlogsdenken heeft nog steeds een waardevolle bijdrage te leveren aan de duurzame vrede van morgen waarop het in essentie is gericht. Tenminste, wanneer het in al zijn beginselen wordt gerespecteerd en nagevolgd. Indien dat niet wordt gedaan, zal er ook nooit sprake kunnen zijn van een werkelijk ‘gerechtvaardigde oorlog’. Bruno Coppieters schrijft hierover: ‘Geen enkele oorlog mag gezien worden als rechtvaardig (of legitiem) als één van de principes (...) niet gerespecteerd wordt, of zonder reden wordt *overruled*. Deze reden moet een moreel karakter hebben. Militaire noodza-

kelijkheid, noch politieke opportuniteit rechtvaardigen uitzonderingen op deze regel.²¹

Tot slot moet ook duidelijk gesteld worden dat het rechtvaardigeoorlogsdenken niet statisch is. Het wordt soms bijgestuurd en aangepast in de context van de tijd. Een van de meest frappante voorbeelden hiervan is de visie van Ambrosius en Augustinus dat geweld enkel mag worden ingezet als middel om een derde persoon te helpen tegen een onrechtvaardige vijand, maar niet ter zelfbescherming. In de loop van de geschiedenis van het rechtvaardigeoorlogsdenken is dit in vraag gesteld, en uiteindelijk is het oorspronkelijk verworpen argument van de zelfverdediging zelfs centraal komen te staan. Dat betekent ook dat, hoewel de traditie zich niet mag laten lenen voor misbruik of manipulatie, het geen monolithisch blok

Aanhoudende kritiek op het rechtvaardigeoorlogsdenken is ouderwets of zelfs achterhaald

betreft dat gedateerd geraakt. Het rechtvaardigeoorlogsdenken staat steeds in een gezonde spanning met het denken van theologen, filosofen, ethici en juristen die denken vanuit hun eigen tijdsgebonden context. Dat zorgt voor een even-

wichtige bijsturing en actualisering daar waar nodig, en ondervangt de — in het bijzonder sinds 2001 — aanhoudende kritiek dat het rechtvaardigeoorlogsdenken ouderwets of zelfs achterhaald is.²²

Dit artikel is gebaseerd op: W. Smit (2007) *Terrorisme en rechtvaardige oorlog. Recht en onrecht in tijden van terreur*. Antwerpen/Apeldoorn: Uitgeverij Garant, 208 blz. (in het bijzonder pp. 38-52).

Noten

- 1 B.T. Adeney (1988) *Just War, Political Realism, and Faith*. Metuchen, N.J. en Londen: The American Theological Library Association and The Scarecrow Press, p. 46.
- 2 B.M. Kane (1999) *John XXIII and Just Cause for Modern War. New Blackfrairs: a monthly review*, 80, p. 56.
- 3 C. Mellon (1984) *Chrétiens devant la guerre et la paix*. Parijs: Editions du Centurion, p. 109.
- 4 D.P. Lackey (1989) *The Ethics of War and Peace*. Upper Saddle River: Prentice Hall, p. 29.
- 5 T. Aquinas (1989), *Summa Theologiae. A Concise Translation*, 11-x-29 [uit het Latijn vertaald door T. McDermott. Oorspronkelijke titel: *Summa Theologiae*]. Allen: Christian Classics, p. 368.
- 6 P.S. Themes (2003) *The Just War. An American Reflection on the Morality of War in Our Time*. Chicago: Ivan R. Dee, pp. 15-16.
- 7 R.B. Potter jr. (1992) *The Moral Logic of War*. In R.B. Miller (red.), *War in the Twentieth Century. Sources in Theological Ethics*. Westminster: John Knox Press, p. 207.
- 8 M. Walzer (2000³) *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations*. New York: Basic Books, pp. 153-156/159.
- 9 Idem (2004) *Arguing about War*. New Haven: Yale University Press, pp. 33-50.

- 10 Idem, *Just and Unjust Wars*, pp. 251-255.
- 11 J. Rawls (2002⁴) *The Law of Peoples*. Cambridge: Harvard University Press, pp. 98-99.
- 12 Idem (1999) *A Theory of Justice. Revised Edition*. Oxford: Oxford University Press (oorspronkelijke versie van 1971), p. 332.
- 13 Walzer schrijft bijvoorbeeld: 'We moeten altijd terughoudend zijn om zulke uitzonderingen toe te staan, want elke uitzondering is ook een toegeving aan hen die menen dat rechtvaardigheid een prijs heeft die soms te hoog kan zijn en die we niet altijd hoeven te betalen.' (M. Walzer, *Arguing about War*, p. 37).
- 14 J.T. Johnson (1984) *Can Modern War Be Just?* New Haven: Yale University Press, p. 57.
- 15 Letterlijk: 'gladde helling'. Deze term wordt in de ethiek gebruikt om een 'gevaarlijke' positie of beslissing aan te duiden die kan leiden tot nóg verdergaande en ethisch onverantwoorde beslissingen of handelingen.
- 16 P. Ramsey (2002) *The Just War. Force and Political Responsibility*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers p. 154.
- 17 Idem, pp. 147 en 152.
- 18 John xxiii, *Pacem in Terris*, nr. 180. Zie: http://www.vatican.va/holy_father/john_xxiii/encyclicals/documents/hf_jxxiii_enc_11041963_pacem_en.html.
- 19 A. Fiala (2004) *Practical Pacifism*. New York: Algora Publishing, p. 97.
- 20 Op 10 februari 2003 werd de Amerikaanse theoloog Michael Novak uitgenodigd door de ambassadeur van de Verenigde Staten bij de Heilige Stoel, Jim Nicholson. Aan Novak werd gevraagd zijn visie op de doctrine van de rechtvaardige oorlog met betrekking tot Irak weer te geven. Zijn controversiële stellingname, waarin hij de zijde van de Amerikanen in deze discussie koos, werd ook afgedrukt in *The National Review* en opgenomen op de website van dit tijdschrift (zie: M. Novak, 'Asymmetrical Warfare' & *Just War. A moral obligation*: <http://www.nationalreview.com/novak/novako21003.asp>). In dit artikel zag Novak de oorlog tegen Irak als een preventieve oorlog, die hij verkeerdelijk plaatste als gerechtvaardigd binnen het rechtvaardigeoorlogsdenken. Bovendien zag hij in het sterk opkomende internationale terrorisme een kracht die de dreiging die Saddam Hoessein voorstelde 'honderdvoudig versterkte'. Verder beklemtoonde hij de nieuwigheid van de asymmetrische oorlogsvoering in de twintigste eeuw, stelde hij dat de Amerikaanse belangen in deze oorlog veel verder gingen dan de pure oliebelangen en onderstreepte hij dat 'onder de originele katholieke doctrine van het *bellum iustum*, een begrensde en zorgvuldig uitgevoerde oorlog om het regime in Irak te veranderen — als een laatste toevlucht — een morele verplichting is'.
- 21 B. Coppieters (2002), The Right to Military Disobedience in Militarism, Pacifism, Realism and Just War Theory. *Professional Ethics*, 10 (2, 3 & 4), p. 190.
- 22 Zowel in volle discussie tijdens het nucleaire tijdperk als vandaag, nu het terrorisme de grote bedreigende factor in het leven van mensen is, werd en wordt dit argument aangehaald. Wat het terrorisme betreft, is de realiteit complexer dan vaak op het eerste gezicht wordt aangenomen. Precies omdat het rechtvaardigeoorlogsdenken, vanwege zijn fundamentele uitgangspunt een leidraad te willen zijn in een conflictsituatie tussen twee naties, slechts partiële antwoorden biedt voor de specifieke situatie van (de strijd tegen) het terrorisme.

LIBANON Bent Jbail

De doodsbang familie Bazi treft een niet-geëxplodeerde bom van 250 kilo in haar huis aan.

Heel Zuid-Libanon lag bezaaid met niet-geëxplodeerd materiaal na 34 dagen van conflict tussen Israël en Hezbollah.

Foto: Sean Sutton | PANOS, augustus 2006